

BÖYÜK AZƏRBAYCAN ŞAİRİ İMADƏDDİN NƏSİMİNİN FƏLSƏFİ BAXIŞLARI

Sakit HÜSEYNOV,

AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutunun

*Davamlı inkişafın fəlsəfəsi şöbəsinin
müdiri, fəlsəfə elmləri doktoru, professor*

sakit48@mail.ru

AÇAR SÖZLƏR: *Nəsimi, fəlsəfi baxış, kamil insan, insan-təbiət münasibətləri,
əxlaqi fikirlər.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *Насими, философский взгляд, идеальный человек,
отношения между человеком и природой, нравственные идеи.*

KEY WORDS: *Nasimi, philosophical view, perfect man, human-nature relations,
moral ideas.*

2019-cu ildə görkəmli Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsiminin anadan olmasının 650 illiyi tamam olur. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev “Böyük Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsiminin 650 illik yubileyinin qeyd edilməsi haqqında” Sərəncam imzalamışdır. Sərəncamda deyilir: “...Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, böyük Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri İmadəddin Nəsiminin anadan olmasının 650 illik yubileyinin yüksək səviyyədə keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə qərara alıram: 1. Böyük şair və mütəfəkkir İmadəddin Nəsiminin 650 illik yubileyi Azərbaycan Respublikasında dövlət səviyyəsində geniş qeyd edilsin...” [1].

İ. Nəsimi yaradıcılığını yüksək qiymətləndirən Prezident İlham Əliyev, eyni zamanda vurğulamışdır ki, ölkəmizdə Azərbaycan mütəfəkkirlərinin, o cümlədən İ. Nəsimi yaradıcılığının dəyərləndirilməsində Ümummilli Lider Heydər Əliyevin xüsusi rolu vardır: “Nəsimi irsinin Azərbaycan xalqının mənəviyyat xəzinəsində layiqli yerini tutması ötən əsrin 70-ci illərində öz geniş fəaliyyəti sayəsində tarixi-mədəni dəyərlərimizə münasibətdə əsaslı dönüş yaratmış ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bilavasitə bağlıdır. Məhz Ulu Öndərin təşəbbüsü ilə Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən ilk dəfə Nəsiminin 600 illik yubileyi UNESCO-nun tədbirləri siyahısına daxil edilmiş və 1973-cü ildə beynəlxalq miqyasda qeyd olunmuşdur” [1].

Qeyd etmək lazımdır ki, Ümummilli Lider 1970-ci ildə Suriyada olarkən Hələb şəhərinə getmiş və şairin məzarını ziyarət etmişdi. Sonralar onun təşəbbüsü ilə Nəsiminin məqbərəsi və ətrafi abadlaşdırılmışdı.

Tarixdən məlumdur ki, Ulu Öndər Heydər Əliyev xalqımızın mütəfəkkirlərinin yaradıcılığının təşviq olunmasına həmişə diqqət və qayğı göstərmişdir. Nəsiminin 600 illik yubileyinin keçirilməsini möhtəşəm bir hadisə kimi xatırlayan müdrik liderimiz öz sevincini ictimaiyyətlə bölüşərək demişdi: “... Tariximiz çox zəngindir və biz bunu vaxtaşırı xalqa çatdırmalıyıq. Xatirinizdədir, Nəsiminin

600 illik yubileyini qeyd etdiyimiz zaman bu, dünyada nə qədər əks-səda doğurdu, Azərbaycanı nə qədər tanıtdı! Nəhayət, 600 ildən sonra biz Nəsiminin Hələb şəhərindəki məzarını tapdıq. İndi onun məzarı oraya gedən adamlar üçün bir ziyarətəgahdır. Məhz Azərbaycan xalqına mənsub olan Nəsimi kimi nadir bir şəxsiyyəti dünya ictimaiyyətinə, elminə, dünya mədəniyyətinə tanıtmmaq, şübhəsiz ki, xalqımızın hörmətini qaldırmaq deməkdir” [2, s.31].

Ulu Öndər tərəfindən xalqımızın məşhur şair və yazıçılarından, tanınmış mütəfəkkirlərinin yüksək dəyərləndirilməsi burada aydın şərh edilmişdir. Bu fikirlər həm də Heydər Əliyevin böyük şairimiz Nəsimiyə, onun yaradıcılığına, bütövlükdə Azərbaycan ədəbiyyatına, incəsənət və mədəniyyətinə olan hədsiz məhəbbətinin təəcəssümüdür.

Seyid Əli İmadəddin Nəsimi 1369-cu ildə Şamaxı şəhərində sənətkar ailəsində anadan olmuş, mükəmməl təhsil almış, ana dilindən başqa fars və ərəb dillərini öyrənmiş, “Hüseyni”, “Seyyid” təxəllüsü ilə şeirlər yazmışdır. Atası Seyid Məhəmməd öz dövrünün tanınmış adamlarından olmuşdur. Nəsimi gənc yaşlarından fəlsəfi və dini cərəyanları öyrənməyə həvəs göstərmiş, Nizami Gəncəvi, Xəqani Şirvani, Arif Ərdəbili, Mahmud Şəbüstəri, Marağalı Əvhədi və başqalarının əsərləri ilə yaxından tanış olmuş, kiçik yaşlarından şeirlər yazmağa başlamışdır.

Nəsiminin yaşadığı dövrdə Şərqdə dini-fəlsəfi cərəyan olan panteizm geniş yayılmışdı. Bir neçə qollara bölünən panteizm cərəyanı həmin dövrdə özünə çoxlu tərəfdar toplamışdı. Digər geniş yayılan təriqətlərdən biri də “hürufilik” idi. Bu təriqətin əsasını təbrizli Fəzlullah Nəimi qoymuşdur. Nəimi hürufiliyin dini-fəlsəfi mahiyyətini özünün “Cavidannamə”, “Məhəbbətnamə”, “Növmnamə” və “Vəsiyyətnamə” adlı əsərlərində şərh edərək təriqətin təbliğatını aparırdı. Bu təbliğat nəticəsində Şirvan, Bakı və digər yaşayış məskənlərində hürufiliyin tərəfdarları getdikcə artmaqda idi. Nəsimi də hürufiliyi qəbul etmiş, bu təriqətin banisi olan Fəzlullah ilə yaxından tanış olmuş, onu özünə ustad bilmişdir. Mənbələrdə qeyd olunduğuna görə, məhz bundan sonra Nəsimi öz şeirlərini “Nəimi” sözü ilə səsleşən “Nəsimi” təxəllüsü ilə yazmağa başlamışdır [1, s.5].

Tarixi mənbələrdə göstərilir ki, “1394-cü ildə Fəzlullah öz tərəfdarları ilə birlikdə Şirvanda olduğu zaman Teymurləngin oğlu Miranşahın göndərdiyi dəstə tərəfindən həbs olunaraq Naxçıvan yaxınlığındakı Əlincə qalasına aparılmış və orada vəhşicəsinə edam edilmişdir” [3, s.5]. Bu hadisədən sonra Nəsimi əvvəl Türkiyəyə getmiş, sonra isə Suriyanın Hələb şəhərinə köçərək orada yaşamışdır. O, Hələbdə yaşadığı dövrdə ətrafına tərəfdarlar toplayaraq hürufilik təriqətini yaymaqla məşğul olmuşdur. Lakin bir müddət sonra Hələb ruhaniləri Nəsimini dinsizlikdə günahlandıraraq 1417-ci ildə onun ölümünə fətva vermişlər. Bu fətvadan sonra Nəsimi faciəli şəkildə edam edilmişdir.

Nəsimi yaradıcılığında fəlsəfi mahiyyət daşıyan qəzəllərdən biri “Sığmazam” qəzəlidir. Kamil insanın dilindən deyilən bu sözlər insanın dəyərini yüksəltdir:

Məndə sığar iki cahan, mən bu cahanə sığmazam,
Cövhəri laməkan mənəm, kövnü məkanə sığmazam.
Ərşlə fərşü kafu nun məndə bulundu cümlə çün,
Kəs sözünü və əbsəm ol, şərhu bəyanə sığmazam [4, s.85].

Şair burada “iki cahan” dedikdə maddi və mənəvi dünyanı, “cövhəri laməkan” dedikdə isə məkanı bəlli olmayan Allahu nəzərdə tutur. Qeyd edək ki, “dini təfsir və təsəvvürlərdə məkansız

cövhər Haqq-Təalaya verilən obrazlı ünvanlardan biridir” [4, s.85]. Hürufizmin tədqiqatçılarından Y.Babayev öz kitabında göstərir ki: “İnsanın əzəli mənşəyinin İlahi zata bağlı olduğu, kövnü məkandakı hər şeyin onun əlamətlərinin təsdiqinə xidmət etdiyi, insanın da Xaliq kimi konkret nişana sığmadığı israr olunur. Məsələn:

“Kövnü məkandır ayətim, zati durur bidayətim,
Sən bu nişanla bil məni, bil ki, nişanə sığmazam” [4, s.86].

Qeyd edək ki, İ.Nəsimi yaradıcılıq istiqamətlərinə görə çoxşaxəlidir. Böyük şair öz şeirlərində insan-təbiət münasibətləri, insanın təbiətdə yeri və rolu məsələlərindən bəhs etməklə yanaşı, canlı və cansız təbiətin quruluşunda vəhdət olmasına da diqqət çəkmişdir. Dahi şair insanın təbiətdəki yeri, canlı və cansız aləmin vəhdət birliyindən bəhs edərək yazmışdır:

“Hər nə ayda, ildə var, adəmdə var,
Hər nə üzdə, əldə var, adəmdə var,
Hər nə yerdə, göydə var, adəmdə var,
Hər sözü fəhm etməyən adəm də var” [5, s.65].

Qeyd etmək lazımdır ki, Nəsimi cəmiyyətdə yaşayan insanları iki qrupa-cahil və kamil insan qruplarına böldü. Yuxarıdakı bənddə “Hər sözü fəhm etməyən adəm” deyəndə Nəsimi cahil insanı nəzərdə tutmuşdur. Kamil insanı isə bütün aləmin dürdanəsi, yer üzünün əsrəfi olan bir varlıq kimi tərənnüm edərək ona belə müraciət etmişdir:

“Mərhəbə, insani-kamil, canımın cananəsi!
Aləmin cismi sədəfdir, sənmişən dürdanəsi?”

Bu beytdə Nəsimi dünyanı sədəfə (yəni inci hasil edən ilbizə), insanı isə ilbizin daxilində əmələ gələn ən qiymətli-inciyə, mirvariyə, dürdanəyə bənzədir [5, s.65].

Qeyd etdiyimiz kimi, şeirlərində kamil insanın tərənnümünə üstünlük verən mütəfəkkir öz fəlsəfi baxışlarında insanlara mənəvi səviyyəsinə görə, onların daxili zənginliklərinə görə qiymət verirdi. Başqa dinlərə və məzhəblərə tolerantlıq nümayiş etdirən, müxtəlif millətlərə mənsub olanlara, bütövlükdə bəşər övladına məhəbbət göstərən Nəsimi öz yaradıcılığında məhz bu ülvi duyğuları və bəşəri ideyaları təbliğ edərək yazmışdır:

“İsamısan, Musamısan?!
Ya Yusifi-Kənanmısan?
Vallah ki, canım canısan,
Mən səndən üz döndərmənəm” [6, s.63].

Yaxud:
“Doldu könlüm Kəbəsi nuri-səfa ilə yəqin,
Hüsni Yusif, xülqi Əhməd, nitqi İsadır gələn” [6, s.63].

Misranın mənası: gələnin gözəlliyi Yusif, əxlaqi Əhməd (Məhəmməd peyğəmbər nəzərdə tutulub), danışığı İsadır.

Nəsimi Hələbdə yaşadığı vaxt “İraq divanı”nda insan və insanlıq, onun mənəvi dəyərləri haqqında bir çox maraqlı və nəsihətəməz şeirlər yazmışdır. Mərdin namərdə möhtac olmamasını arzulayan şair, əhəmiyyətsiz, dəyərsiz insanların hakimiyyət sahibi olmaması üçün Uca Yaradana müraciət etmişdir:

“Ya İlahi, kimsə heç ac olmasın,
Ac olub namərdə möhtac olmasın.
Bimürüvvət görməsin dövlət üzün,
Bihəmiyyət sahibi-tac olmasın” [7, s.4].

Böyük şairimizin müasir həyatımızla səsleşən və indiki gənclərimizə ünvanlanmış mənəvi-əxlaqi nəsihətləri də maraqlıdır:

“Ey Nəsimi, aqibət verər yelə
Bivəfa ilə yeyən nanü-nəmək” [7, s.122].

Bu misraların mənası belədir: Bivəfa ilə duz-çörək kəsən öz aqibətini yelə verər (S.H).

İnsan xarakteri, mənəvi tərbiyə, xeyirxahlıq, nadan, cahil insanların cəmiyyətə vurduğu ziyan da Nəsimi yaradıcılığında öz əksini tapmışdır:

“Kişi kim mərifətdə kamil olmaz,
Ona nuri inayət hasil olmaz,
Şəriətdə mükəmməl olan adəm,
Təriqət aləmində qafil olmaz” [7, s.122].

Cəmiyyətdə sosial ədalətin bərqərar olmasını istəyən şair həyatda cahil insanların var-dövlət sahibi olmasının əleyhinə çıxır, özünü öyən, var-dövləti ilə qürrələnən insanlarda mənəviyyatın olmadığını bəyan edir, şəriətə mükəmməl bələd olan insanların təriqət sahəsində qafil olmadığını bildirir.

“Xudaya, verməgil cahilə dövlət
Cahilə dövlət billahi layiq olmaz.
Xələyiq qüssə ilə oldu ağü ah
Qəmi qüssədən nəsnə hasil olmaz.
Hünər babında laf etmə, Nəsimi,
Özün öyən kişilər aqil olmaz” [7, s.122].

Nəsiminin fəlsəfi poeziyası mənəvi-əxlaqi cəhətdən müasir dövrlə birbaşa səsleşməsi baxımından hazırda mühüm aktualıq kəsb edir. Həmin ideyalardan biri aşağıdakı misralarda öz ifadəsini tapmışdır:

“Ey özündən bixəbər qafil, oyan!
Haqqa gəl kim, haqq deyil batil, oyan!
Olma fani aləmə mail, oyan!
Mərifətdən nəsnə qıl hasil, oyan!” [8, s.304-305]

Şair burada bütün insanları dünyanı dərk etməyə, həyatın, elm və mərifətin sirlərini öyrənməyə, kamil insan olmağa, dünya malına aludə olmamağa çağırır, ancaq yaxşılıq və xeyirxahlıq etmək üçün adamları qəflətdən oyanmağa səsleşir.

İnsanları həyatda fəallığa, mübarizəyə, fəaliyyətə dəvət edən mütəfəkkir yazır:

“Ey xəstə könül, dərdinə dərman tələb eylə.
Gər san dilər isən, yerü canan tələb eylə...”
“...Ey bülbülü-qüdsi, nə giriftarı-qəfəssən?
Sındır qəfəsi, tazə gülüstan tələb eylə!” [7, s.234]

Burada şair insanları fəaliyyətə, hərəkətə, passiv olmamağa, azad yaşamağa, ümumiyyətlə,

qurub yaratmağa çağırmışdır. Nəsimi bütün bəşəriyyətə Uca Yaradanın bizim üçün yaratmış olduğu bu gözəl dünyanı qoruyub saxlamağa və daha da gözəlləşdirməyə çağırışlar etmişdir.

Sovet dövründə bəzi tədqiqatçılar Nəsimini dinin əleyhinə çıxan şair, özünü “Allah elan edən” təriqətçi kimi qələmə verirdilər. Lakin aşağıdakı misralara diqqət yetirsək, Nəsiminin Həcc ziyarətinə verdiyi yüksək dəyəri aydın görmək olar:

“Kəbə yolunda eşq ilə yoldaş ol, ey Həccə varan,
Susamaz ol ki, yoldaşı Zəməm ilə Fərat olur” [7, s.129].

Respublikamızın bir çox ədəbiyyatşünas alimi Nəsimi yaradıcılığını araşdırmış və böyük şairimiz haqqında maraqlı əsərlər yazmışdır. Nəsimi yaradıcılığının dərinədən öyrənilməsində onların baxışları böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Respublikamızın tanınmış ədəbiyyatşünas alimi, akademik Bəkir Nəbiyev Nəsimi yaradıcılığını şərh edərək yazmışdır: “Böyük şair və mütəfəkkir İ.Nəsimi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində anadilli fəlsəfi poeziyanın əsasını qoyan məhəbbət, gözəllik və əqidə nəğməkarı kimi şöhrət tapmışdır. Onun ağıl-hikmət örnəyi olan incə ruhlu, kamil şeirləri insana, həyata, dünyaya tərəvətli fərdi münasibətin parlaq bədii ifadəsidir, insanın mənəvi ucalığı haqqında mükəmməl himnlərdir. Hürufi görüşlərinin yorulmaz təmsilçisi olan mübariz şair öz əqidəsinin qurbanı olmuş, diri ikən onun dərisini soymuşlar” [9, s.45].

Nəsimi yaşadığı dövrdə Hələb şəhəri Misirə tabe idi. Bu baxımdan Misir sultanı İbn Müəyyədın fərmanı əsasında Hələbin dini rəhbərlərinin fətvası ilə dinsizlikdə günahlandırılan Nəsiminin vəhşicəsinə boynu vurulmuş, dərisi soyulmuş, cəsədi çarmıxa çəkilmişdir. Onun qəbrinin üstündə ərəb dilində belə yazılmışdır: “Bu, şəhid bəndə, böyük sufi, arif, Allahın dostu Şeyx Əli İmadəddin Nəsiminin məzarıdır. Allah ona rəhmət etsin... Qəbri müqəddəs olsun”.

Qəbrin aşağısında isə belə yazılmışdır: “Burada 820 hicri-1417 milad ilində İmadəddin Nəsimi dəfn olunubdur”.

ƏDƏBİYYAT

1. Böyük Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsiminin 650 illik yubileyinin qeyd edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı / <https://president.az/articles/30722>
2. İmadəddin Nəsimi-650: metodik vəsait (tərcümə edən L.Əhmədova; elmi redaktor K.Tahirov). Bakı: 2019, 57 s.
3. İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, I cild. Bakı: Lider nəşriyyatı, 2004, 334 s.
4. Babayev Y. Təriqət ədəbiyyatı: sufizm, hürufizm. Dərs vəsaiti. Bakı: Nurlan, 2007, 128 s.
5. Axundov M. Klassiklərimiz təbiət haqqında. Bakı: Azərnəşr, 1980.
6. Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları. Bakı: 2016, 288 s.
7. Nəsimi. İraq Divanı. Bakı: CBS-pp, 2018, 122 s.
8. İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Altun Kitab, 2004, 315 s.
9. Nəbiyev B. Şamaxı torpağının yetirdiyi böyük Azərbaycan şairləri. Bakı: Ozan, 2012, 288 s.

Сакит Гусейнов
**ФИЛОСОФСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ВЕЛИКОГО АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО
 ПОЭТА ИМАДЕДДИНА НАСИМИ**

РЕЗЮМЕ

В статье исследуется жизнь и творчество великого азербайджанского поэта Имадеддина Насими, живший в XIV-XV веках, а также его философские взгляды. В статье исследуются идеи о взаимоотношениях человека и природы, единства в структуре живой и неживой природы, проблемах совершенного и невежественного человека в обществе, а также идеи религиозной философии Насими.

В статье обращается внимание на морально-этические идеи Имадеддина Насими, которые гармонизированы в нашей современной жизни и адресованы нашей молодежи, и все они имеют теоретическое и практическое значение.

Sakit Huseynov
**PHILOSOPHICAL VIEWS OF THE GREAT AZERBAIJANI
 POET IMADEDDIN NASIMI**

SUMMARY

In the article the life and creativity of the great Azerbaijani poet Imadeddin Nasimi, who lived in the XIV-XV centuries, as well as his philosophical views are studied. The article also investigates ideas about human-nature relations, the unity in the structure of animate and inanimate nature, the issues of perfect and imperfect man in society, as well as the ideas of religious philosophy of Nasimi.

The article draws attention to the moral and ethical ideas of Imadeddin Nasimi, that are harmonized in our contemporary life and addressed to our young people, and all these are of theoretical and practical importance.